

ВІДГУК

офіційного опонента
 доктора філософських наук, професора,
 члена-кореспондента НАН України **ХАМІТОВА Назіпа Віленовича**
 на дисертацію **ШЕХОВЦОВОЇ-БУРЯНОВОЇ Вікторії Анатоліївни**
 на тему: «**Українська ідентичність у контексті соціокультурних трансформацій**»,
 подану на здобуття ступеня доктора філософії
 зі спеціальності 033 «Філософія»
 галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

Актуальність обраної теми дослідження. Сучасні соціокультурні трансформації в Україні, зумовлені глобалізацією, міграційними процесами та особливо – триваючою російсько-українською війною, зумовлюють необхідність переосмислення національної ідентичності. Війна стала не лише геополітичним викликом, а й каталізатором глибоких змін у колективній самосвідомості українців, посиливши процеси національної консолідації, зростання патріотичних настроїв та звернення до власної історії, культури й мови.

У цих умовах значно активізувалися процеси формування як загальноукраїнської, так і регіональних ідентичностей, зокрема в сільському та міському середовищах. Ці ідентичності зазнають змін під впливом травматичного досвіду війни, переоцінки історичних подій і трансформації колективної пам'яті. Зростає потреба у науковому аналізі механізмів і чинників, що визначають нові моделі громадянської поведінки, соціальних відносин і ціннісних орієнтацій.

Національна ідентичність була предметом уваги як зарубіжних (Б. Андерсон, Е. Сміт, Ф. Фукуяма, З. Батман та ін.), так і українських дослідників (В. Кремень, Я. Грицак, Л. Нагорна, О. Ткаченко та ін.). Однак в умовах повномасштабної війни постає потреба в оновленому теоретичному осмисленні цього феномену, з урахуванням впливу досвіду історичних травм, нових форм міжкультурної комунікації та викликів, які ставить перед ідентичністю сучасна реальність.

Актуальність теми посилюється й тим, що результати дослідження можуть слугувати основою для розроблення стратегій підтримки національної свідомості в період суспільної нестабільності, а також сприяти формуванню стійкої моделі української ідентичності в умовах гібридних загроз, культурних зламів і глобальних викликів.

Слід зауважити, що дисертація виконана здобувачкою відповідно до тематики наукових досліджень кафедри філософії та міжнародної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Дисертаційне дослідження В. А. Шеховцової-Бурянової

включає в себе анотацію, вступ, три розділи (дев'ять підрозділів), висновки, список використаних джерел (301 позиція) та додатки.

Аналіз дисертації В. А. Шеховцової-Бурянової свідчить про те, що авторці вдалося успішно досягти поставлених цілей дослідження. Представлені наукові результати, висновки та практичні рекомендації є достатньо обґрунтованими, їх достовірність не викликає сумнівів. Завдяки використанню різноманітних наукових методів на кожному етапі дослідження авторка комплексно розкрила завдання, поставлені в роботі, й отримала результати, що можуть бути застосовані в теорії й на практиці.

Глибоке вивчення великої кількості наукових джерел підтверджує комплексний характер дослідження. Це власне і дозволило дослідникові детально обґрунтувати представлені наукові підходи, позиції та висновки, а також обґрунтувати запропоновані результати і рекомендації. Важливим досягненням та відмінною рисою дисертації є опитування здобувачів вищої освіти отримання інформації про регіональну ідентичність здобувачів вищої освіти з різних областей України. Такий ґрунтовний і всебічний підхід забезпечує високу достовірність наукових положень, викладених у роботі. Це дослідження вирізняється повнотою його проведення та завершеністю результатів і висновків.

Об'єктом дослідження є феномен української ідентичності, а предметом дослідження є особливості формування ідентичностей сучасних українців у контексті актуальних соціокультурних трансформацій. Обрані методи дослідження відмінно корелюються з поставленими перед ним завданнями.

Структура дисертації передбачає послідовний аналіз теоретико-методологічних, регіональних та актуальних викликів формування української ідентичності. У першому розділі висвітлено філософсько-історичні витоки поняття ідентичності, уточнено її структуру, охарактеризовано основні рівні (культурно-цивілізаційний, національний, регіональний) та визначено ключові механізми формування, серед яких центральне місце посідають мова, освіта і сім'я. Особливу увагу приділено впливу колективної пам'яті, зокрема героїчного наративу, на формування української ідентичності.

У другому розділі зосереджено увагу на регіональних аспектах ідентичності в умовах соціокультурних трансформацій. Розкрито вплив історичних, культурних, економічних, соціальних та географічних чинників на ідентифікаційні процеси, подано результати опитування здобувачів вищої освіти з різних регіонів України щодо специфіки їхньої регіональної належності. Також проаналізовано взаємозв'язок української та європейської ідентичностей у міжкультурній комунікації.

Третій розділ присвячено викликам сучасності, які впливають на трансформацію української ідентичності: глобалізації, міграції, російсько-українській війні. Авторкою

застосовано міждисциплінарний підхід, що охоплює історико-філософський, соціологічний, культурологічний і політичний аналіз, що забезпечило цілісне та глибоке осмислення теми.

Додатково варто наголосити на тому, що В. А. Шеховцова-Бурянова при роботі над дисертацією застосувала комплексний підхід, який передбачає використання широкого кола джерел при проведенні науково-правового дослідження (не обмежується лише науковими працями в межах філософської науки, але й застосовує широкий пласт публічно-адміністративних, історичних, соціологічних та інших робіт та міждисциплінарних досліджень), що дозволило всесторонньо дослідити тему. Значний обсяг авторських висновків засвідчує вагомість внеску дисертантки та глибину проведеної роботи.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Винесені на захист положення дисертації становлять собою теоретично обґрунтовані, концептуально цілісні наукові результати, що у сукупності поглиблюють розуміння феномену української ідентичності в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Одержані результати базуються на системному аналізі емпіричних даних, отриманих у процесі дослідження ідентифікаційних настанов здобувачів вищої освіти, з урахуванням макрорегіонального поділу України в умовах російсько-української війни. Такі положення становлять новий вагомий внесок у розвиток філософії культури та соціальної філософії, зокрема у сфері осмислення процесів формування національної та регіональної ідентичності. Здобувачкою:

вперше:

- проаналізовано регіональні особливості ідентичності молоді за макрорегіональною моделлю А. Ткачука, що дало змогу зробити теоретичне припущення про домінування сільської ідентичності в макрорегіоні «Тил», міської – у «Фронтирі», а також баланс між ними в регіоні «Опора»;

- здійснено філософський аналіз впливу російсько-української війни на процеси самоідентифікації здобувачів вищої освіти в Україні, виявлено динаміку трансформації їхніх світоглядних орієнтацій та посилення патріотичних і національно-свідомих настанов;

дістали подальшого розвитку:

- поняття «українська ідентичність» як цілісного соціокультурного конструкту, що синтезує національні, етнічні, регіональні та індивідуальні компоненти у межах єдиного ментального простору;

- аналіз дискурсу ідентичності шляхом порівняння понять «українська», «національна», «регіональна», «сільська» та «міська» ідентичності;

- філософське осмислення впливу історичної травми на формування української ідентичності, розкрито роль «героїчної пам'яті» як чинника націєтворення та механізму символічної консолідації спільноти;

- актуальні виклики і загрози для української ідентичності в умовах глобалізації, соціальних криз і війни;

- механізми формування сільської та міської ідентичності, розкрито вплив соціокультурних орієнтацій на ідентифікаційні стратегії мешканців різних типів громад;

уточнено:

- паралелі між українською та європейською ідентичностями у контексті спільного історичного досвіду та міжкультурної взаємодії;

- положення про еволюцію світоглядних парадигм, що впливали на трансформацію української ідентичності в різні історичні епохи.

Таким чином, у межах дисертаційного дослідження виокремлено концептуальні основи розуміння української ідентичності як динамічного, поліваріантного феномену, що формується у взаємодії з історичною пам'яттю, соціальними умовами, геополітичним контекстом і регіональною специфікою. Запропоновано модель її структурування в умовах сучасних викликів, що може слугувати підґрунтям для подальших філософських та міждисциплінарних досліджень проблеми національної ідентичності.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони сприяють удосконаленню науково обґрунтованого підходу до підтримки та розвитку національної і регіональної ідентичностей у контексті сучасного соціокультурного середовища. Запропоновані положення можуть бути використані: при розробленні стратегій формування української ідентичності на різних рівнях державної та регіональної політики; у процесі формування освітніх та просвітницьких програм, спрямованих на зміцнення національної свідомості.

Отримані результати можуть застосовуватися в діяльності органів публічної влади, закладів освіти, науково-дослідних установ, громадських організацій, зокрема – при підготовці наукових праць, навчально-методичних матеріалів, викладанні курсів «Культурна ідентичність України», «Соціокультурні процеси в сучасному суспільстві», «Гуманітарна політика України» тощо.

Результати дослідження впроваджено в освітню, наукову та просвітницьку діяльність шляхом організації та проведення п'яти науково-практичних семінарів: 1. «Національна українська ідентичність очима молодих науковців» (11 травня 2023 р.) – <https://nubip.edu.ua/node/130387>; 2. «Голодомор 1932–1933 років: геноцид української нації» (23 листопада 2023 р.) – <https://nubip.edu.ua/node/137900>; 3. «Національна українська ідентичність очима молодих науковців» (09 травня 2024 р.) – <https://nubip.edu.ua/node/147399>; 4. «Національна ідентичність на тлі глобальних конфліктів» (14 листопада 2024 р.) –

<https://nubip.edu.ua/node/155831>; 5. «Національна українська ідентичність очима молодих науковців» (14 травня 2025 р.) – <https://nubip.edu.ua/node/166047>.

Повнота викладення наукових положень, висновків і результатів в опублікованих працях. Дисертація є самостійною науковою роботою, результати й досягнення котрої було отримано авторкою самостійно. Усі сформульовані в ній положення та висновки обґрунтовано на основі власних авторських досліджень з посиланнями на актуальні й сучасні адміністративно-правові дослідження. Результати дисертації відповідним чином висвітлено у 43 наукових працях, з яких 6 статей у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, стаття у науковому виданні іншої держави, 2 статті в інших наукових виданнях, 34 тези наукових доповідей. Якість та кількість наукових публікацій здобувачки за темою дисертації вказує на високий рівень апробації і сумлінність виконання нею публікаційних завдань з оприлюднення наукових результатів, висновків і рекомендацій, отриманих при здійсненні наукової праці.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація на тему: «Українська ідентичність у контексті соціокультурних трансформацій» відповідає спеціальності 033 «Філософія» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами).

Змістове наповнення розділів дисертації узгоджується з темою кожного з розділів, що робить зміст дисертації відповідним темі роботи. Висновки, сформульовані авторкою на основі дослідження, є чіткими, доведеними та підтвердженими. Оформлення дисертації відповідає встановленим нормативними документами вимогам.

Анотація до дисертації повною мірою відповідає її змісту, структурі та основним результатам. Вона стисло, проте інформативно передає суть дослідження, його актуальність, наукову новизну, мету, завдання та практичну значущість. Текст анотації відповідає вимогам академічного стилю, логічний, граматично і стилістично коректний.

У дисертації відсутні прояви академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації даних, а методологічні підходи обґрунтовані відкрито й прозоро. Здобувачка демонструє академічну доброчесність, розмежовує результати спільних публікацій і власного наукового доробку. Отже, підстави для сумніву у доброчесності або у достовірності представлених у роботі результатів відсутні.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертацію В. А. Шеховцової-Бурянової, вбачаю за доцільне вступити в дискусію,

звернувши увагу на деякі положення, що потребують уточнення або додаткової аргументації й зробити побажання:

1. У першому пункті новизни, спираючись на концепцію А. Ткачука, який в умовах війни в Україні виділив три макрорегіони – «Фронтір», «Опора» та «Тил», дисертантка зазначає, що в макрорегіоні «Тил» домінує сільська ідентичність, в макрорегіоні «Фронтір» переважає міська ідентичність, «що є результатом високого рівня урбанізації», а регіон «Опора» має баланс сільської та міської ідентичностей. Це викликає важливі питання. Чи завжди «Тил» пов'язаний з сільською ідентичністю, «Фронтір» – з міською, а Опора – демонструє баланс цих ідентичностей? Може це лише тимчасова ситуація, котра склалася тому, що регіон Донбасу, в якому, передусім, ідуть бойові дії, – результат ще радянської індустріалізації й урбанізації? Можна припустити, що ця ситуація може змінитися з часом. При цьому слід відзначити креативний й конкретний характер цього положення; натомість в інших положеннях новизни інколи не вистачає тієї конкретики, яка є в тексті роботи.

2. Дисертантка пропонує концепцію ідентичності, ключовими елементами якої визначено мову, освіту та сім'ю. Водночас залишається відкритим питання щодо ролі комунікації в Інтернеті, зокрема в соціальних мережах, блогосфері, що активно впливає на процеси ідентифікації, а також спілкування з чат-ботами зі штучним інтелектом, що особливо актуально для набуття ідентичності студентською молоддю.

3. У подальших дослідженнях української ідентичності слід детально звернути увагу на феномени, які були посилені екзистенціальною війною – амбівалентної або подвійної ідентичності, а також транзитної ідентичності, що відображає перехід від одних до інших світоглядних цінностей.

4. У наступних наукових розвідках радив би звернутися до методології метаантропології, яка розвивається в роботах автора цього відгуку. Вважаю, що осмислення проблеми динаміки української ідентичності у часі і просторі в координатах екзистенціальних вимірів буття людини – буденному, граничному й метаграничному, яким відповідають буденний, особистісний і філософський типи світогляду, дозволить більш аргументовано та ефективно прогнозувати цю динаміку. Перекоаний, що евристично цінним було б застосування методології соціальної і культурної метаантропології, яку розробляє професор С. А. Крилова, це дасть можливість усвідомити трансформації ідентичності в буденному, граничному й метаграничному бутті не лише особистостей, а й в цілих соціокультурних системах. Також пропоную звернутися до методології метаантропологічного потенціалізму, яку ми розробляємо разом з академіком НАН України С. І. Пирожковим; дана методологія дозволяє перейти від теорії до практики в питаннях державної політики формування ідентичності українця, що сприяє розвитку цивілізаційної суб'єктності нашої країни.

5. Авторка у своїй роботі торкається питання гендерної ідентичності, підходить до проблеми гендерної рівності як цінності в світоглядній структурі ідентичності українця. Раджу в подальшому використати методологічний потенціал андрогін-аналізу як сучасного теоретичного й практичного напрямку філософського психоаналізу. Думаю, що використання андрогін-аналізу як методологічної стратегії сприятиме новим евристичним здобуткам.

Утім висловлені зауваження та рекомендації характеризують складність проблематики, більше того, натякають на перспективність дослідження, а тому суттєво не плывають на загальну позитивну оцінку.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Викладене свідчить про високий рівень наукової компетентності дисертантки у досліджуваній проблематиці.

Дисертація є самостійним, завершеним, оригінальним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, що містить нові науково обґрунтовані результати, які розв'язують конкретне наукове завдання, а саме: здійснення комплексного філософського аналізу процесів формування української ідентичності в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.

У роботі сформульовано та теоретично обґрунтовано авторське бачення української ідентичності як багаторівневої динамічної конструкції, що формується під впливом історичної пам'яті, регіонального контексту, соціокультурних викликів і глобалізаційних процесів. Запропоновано концептуальну модель структури ідентичності з урахуванням культурно-цивілізаційного, національного та регіонального рівнів. Обґрунтовано роль мови, освіти й сім'ї як ключових чинників самоідентифікації, а також досліджено специфіку змін ідентичності молоді в умовах російсько-української війни.

Отримані результати мають як теоретичну цінність для подальшого філософського осмислення ідентичності в контексті сучасних трансформацій, так і практичне значення для формування державної політики в гуманітарній сфері.

Отже, дисертація Шеховцової-Бурянової Вікторії Анатоліївни на тему: «Українська ідентичність у контексті соціокультурних трансформацій» за змістом, обсягом, актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 033 «Філософія» та вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (з наступними змінами).

З огляду на зазначене, Шеховцова-Бурянова Вікторія Анатоліївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 «Філософія» галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент провідний науковий співробітник відділу філософської антропології Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України Назіп ХАМІТОВ